

Традиції запорозького козацтва і українське жіноцтво / О. П. Кривошій // Нова парадигма: Гуманітар. журн. мол. вчених Запоріж. регіону. – 1997. – Вип. 5. – С. 18–24. **30.** Крип'якевич І. Жінка в історії України // Мета. – Львів, 1908. – Ч. 7. – С. 4–5; Ч. 8. – С. 2–6; Ч. 9–10. – С. 5–7. **31.** Куліш П. О. Твори / П. О. Куліш – Т. II. – К.: Дніпро, 1989. – 586 с. **32.** Липа Ю. Жінка в козацьку добу // Жінка. – 1938. – Ч. 7–8. **33.** Любамирски Л. «Воинственная женщина» в культуре польско-литовского содружества / Любамирски Л. // Женщины на краю Европы. / Под ред. Е. Галовой. – Минск: ЕГУ, 2003. – С. 33–34. **34.** Мірза-Авакянц Н. Українська жінка в XVI–XVII ст. – Полтава, 1920. – 94 с. **35.** Орлова Т. В. Жінка в історії України (вітчизняна історіографія XX – початку XXI ст.) / Т. В. Орлова – К.: Логос, 2009. – 584 с. **36.** Орлова Т. В. Участь жіноцтва в українських національно-визвольних змаганнях: історіографічний нарис. // Сторінки історії. – 2009. – Вип. 28. – С. 111–120. **37.** Петрусенко В. Тлумачний словник основних філософських термінів / В. Петрусенко. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. – С. 121–122. **38.** Повесть об азовском осадном сидении Донских казаков // Воинские повести древней Руси. – М., 1975. – С. 430–467. **39.** Полонська-Василенко Н. Українські жінки литовсько-польської доби. // Визначні жінки України. Вінніпег – Мюнхен, 1969. – С. 77–105. **40.** Пушкарева Н. «История повседневности» как направление исторических исследований [Електронний ресурс]: http://www.perspektivy.info/history/istorija_povsednevnosti_kak_napravlenije_istoricheskikh_issledovanij_2010-03-16.htm. **41.** Пушкарева Н. Гендерная теория и историческое знание / Н. Пушкарева – СПб.: Алетейя, 2007. – 496 с. **42.** Ролле Й. Й. (Д-р Антоній). Жінки при Чигиринському дворі // Хроніка – 2000. – № 3–4. – 1994. – С. 134–135. **43.** Сенявская Е. С. Военно-

историческая антропология как новая отрасль исторической науки / Е. С. Сенявская // Военно-историческая антропология. Ежегодник, 2002. Предмет, задачи, перспективы развития. – М., 2002. – С. 135–145. **44.** Сенявская Е. С. Женщина на войне глазами мужчин / Е. С. Сенявская // Русская история: проблемы менталитета. Тезисы докладов научной конференции. – М. 1994. – С. 149–151. **45.** Скотт Д. Гендер: полезная категория исторического анализа. / Джоан Скотт // Гендерные исследования. – 2000. – № 5. – С. 142–171. **46.** Смолий В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 447 с. **47.** Смоляр Л. Олена (Мар'яна) Зависна – героїчний епізод чи типовий образ жінки-героїні в українській історії // Наше життя. – 2000. – Ч. 2. – С. 1–4. **48.** Стороженко І. С. Козацька берегиня / Мицик Ю. А., Стороженко І. С., Плохий С. М. та ін. Як козаки воювали: Іст. розповіді про запорізьких козаків / Худож.-оформлювач К. Д. Ткаченко. – Дніпропетровськ, 1990. – 302 с. **49.** Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. – 568 с. **50.** Українське козацтво: Мала енциклопедія / Кер. авт. колект. Ф. Г. Турченко; Відп. Ред. С. Р. Лях. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006. – 672 с. **51.** Чабаненко В. А. Козацтво і українська мова / В. А. Чабаненко // Українське козацтво Мала енциклопедія / кер. авт. колект. Ф. Г. Турченко; Відп. ред. С. Р. Лях. – Вид. 2-е, доп. і перероб. – К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006 – С. 265. **52.** Щербинин П. П. Военный фактор в повседневной жизни русской женщины в XVIII – начале XIX века / П. П. Щербинин: автореф. дис. ... докт. ист. наук. Москва, 2005. – 48 с. **53.** Milosz Cz. The History of Polish Literature, 2nd ed. Berkeley and Los Angeles, CA: University of California Press, 1983. – 583 p.

Тетяна Купцова

Українська «нова жінка» як відображення образу європейського феномену «війни статей»

У статті розглядається образ «нової жінки», який став вітчизняним відображенням образу європейського феномену «війни статей», що виник в модерній культурі заходу.

The image of «new woman», which became representation of European phenomenon of the «war of sexes», appeared in the modernist western culture, is in the focus of the article.

Загальновідомо, що в сучасних умовах на Європейському континенті відбуваються зміни, які виходять за межі державних кордонів, – це низка основних проблем людського існування, зокрема енергетичних, виснаження ресурсів, проблема монетарної політики, торгівлі та екології, які не можна розв'язати повністю на рівні націй – держав. Досвід Європи може визначити певні дороговкази у майбутнє і сприяти створенню перебудови світового ладу [3, с. 173]. Поряд з іншими процесами відбувається така трансформація як утвердження рівності між статями. Т. М. Мельник слушно зауважує, що така рівність не заперечує відмінностей, а протиставляє нерівності у становищі, незалежності, відповідальності й участі жінки і чоловіка в усіх сферах громадського і приватного життя. Йдеться про рівність, що має за мету захист і забезпечення прав і свобод людини, не допускаючи й викорінюючи реальну існуючу дискримінацію на основі статевої залежності, яка об'єднує зусилля чоловіків і жінок для спільних дій у творенні гендерно збалансованого і соціально справедливого суспільства [5, с. 51]. Перебуваючи в загальному контексті розгортання європейського філософського дискурсу, українська філософія в той же час відтворює екзистенціали культурного буття та розвиток духовності нашого народу, в якому проблема статі хоч і витіснялася на маргінес метафізичного розмислу, але все ж мала певну традицію свого вирішення. Осмислення аспекту гендера в українській філософській думці неможливе без розгляду філософсько-літературної спадщини, без розгляду жіночої літературно-філософської думки і без розгляду образу «нової жінки», який проклав шлях до нових стереотипів, заснованих на розумінні того, що статеві відмінності не мають бути визначальними у суспільному співіснуванні.

Яскраві жіночі образи та непересічні долі представлені у творчості авторок епохи Відродження нашої української літератури, зокрема, Ганни Барвінок (Олександри Куліш), Марії Маркович-Жученко та Олександри Псьол – авторки знаної пісні «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці». А найяскравішим свідченням гендерних зрушень стало народження «нової жінки» у творчості Лесі Українки. Цей образ став вітчизняним відображенням європейського феномену «війни статей», що виник у модерній культурі Заходу. Захисники патріархатних цінностей в нашій культурі занадто пізно зрозуміли загрози від тенденції, що свідчили про зміни у сфері гендерних відносин. Щоправда, наша тодішня культура феномен нової жінки не помітила. В. Агеєва підкреслює: «Нові жінки Лесі Українки, зокрема, і в силу того, що вони зодягнені в історичні костюми, zostалися майже непоміченими. Ольга Кобилянська була ідеологічнішою й одвертішою, проте в її новелах, як «Природа», «Меланхолійний вальс», «Некультурна», феміністичний аспект зостався майже непрочитаним...» [1, с. 6]. У той же час, дослідниця зазначає, що здобутки сексуальної революції, яку зазвичай датують 1830–1930 рр., знайшли і в українському модернізмі суперечливе, драматичне й доволі розмаїте відображення [1, с. 6–7]. Проблема жіночого призначення та тих труднощів, які виникали між рідинним життям та суспільним служінням переймалася активна учасниця змагань за визволення жіноцтва Софія Русова, яка писала: «...Мимоволі виникало питання, чи мала я право захоплюватися політичною діяльністю, коли вона мала неминуче привести до руїни рідинного спокою. І життя моє постійно калічилося суперечкою між цими двома обов'язками: родина, діти, чоловік – всіх я їх кохала; а з другого боку – громада,

рідний край. Нікому з жінок не бажаю такого роздвоєння, бо з цього виходить і погана праця і страшна драма в серці» [2, с. 125]. Русовій належить і такий пасаж: «Немає щастя поза сім'єю і поза батьківщиною, кожен – сиди у своєму гнізді, пуская коріння у рідну землю» [7, с. 422].

Візаві Русової Мілена Рудницька відповідала на запит своєї подруги, зазначаючи, що активна заангажованість у дві життєві сфери – приватну та суспільну лише збагачує життя жінки, робить його цінним та цікавим. М. Богачевська-Хомяк слушно підкреслює, що «ці жінки прагнули узгодити й гармонізувати материнський інстинкт – що часто обмежував і підривав потреби жіночої емансипації – з професійною та громадською працею. Це намагання неминуче й відчутно боляче врзалось в їхнє життя. Справа була не просто в кар'єрі – її можна було зректися. Покоління Рудницької, виховане з глибоким почуттям відповідальності перед народом, вважало громадську працю своїм обов'язком, органічним продовженням того ж материнства. Чоловіки ж, яких причаровували інтелігентність і дотеп, підсвідомо припускали, що дитина має задовольнити усі амбіції жінки. Одна з перших статей Рудницької – роздуми про труднощі поєднання материнства і громадської праці. Цей конфлікт роздирає її впродовж цілого життя: почуття вини перед сином переслідує Мілену – вона постійно картає себе за те, що не присвячує своєму «Іванкові» належної уваги...» [2, с. 125]. Повертаючись до постаті Софії Русової, однієї з найвидатніших українських діячок-революціонерок, педагога і активістки жіночого руху в діаспорі, можна стверджувати, що вона є яскравим прикладом символічного насильства суспільства над жінкою через дію усталених традиційо стереотипів, водночас, Русова була яскравим прикладом емансипованої жінки, інтереси якої виходили за рамки сім'ї, адже вона відчувала себе особистістю. Вона претендувала не лише на сімейні, родинні, але й суспільні, ділові відносини. Звичайно такі орієнтації змінили традиційну поведінку жінки. Створюється образ яскравої особистості, самодостатньої, активної, діяльної, освіченої, яка прагне і загального, і особистого щастя. Відтоді виникають і нові труднощі, суперечності між родинним життям та суспільно-громадською діяльністю. В другій половині XIX ст. жінка заявляє про свою самодостатність, вона намагається «втручатися» в чоловічі сфери діяльності – громадську, політичну, освітню, професійну. Її емансипація виражається не стільки в вільній поведінці, стільки в участі у суспільній, науковій, трудовій діяльності. Софія Русова повністю відповідала такому образу емансипованої жінки, навіть своїм вбранням: «За все своє життя я не звертала уваги на свій одяг, але не забути мені і цю хвилину того переодягання – яку образу, приниження моєї людської гідності пережила я в той мент, і як я раділа, що побачення відбувалися за ґратами, що я там сиділа в якійсь наче шафці, такій темній, що чоловік мій, мої рідні не могли бачити мого вбрання» [7, с. 83]. Її діяльність мала виключне значення в жіночому русі. В. Л. Погребна слушно підкреслює: «Емансипована жінка демонструвала новий тип поведінки в суспільстві. Потяг жінок до праці, до зближення з народом породило принцип спрощення (побуту, одягу, зневаги до культу речей)» [6, с. 65]. «Жили вбого, але я в своєму демократичному піднесенні раділа цим злидням, і коли одного разу, одержавши гроші за лекції, Ол. Ол. приніс на вечерю сардинки, я обурилась на таке буржуазне порушення нашого аскетизму» [7, с. 51]. «Треба було шукати десь якоїсь роботи. Але я скористала з цієї прикрої події, щоб зреалізувати свої давні мрії, – зректися

всякого буржуазного життя, підійти ближче до села, жити так, як живуть мільйони народу, від слів від промов перейти до правдивого життя, до праці» [7, с. 66]. Зразком сильною жінки може служити і О. П. Косач, якою так захоплювалася Русова: «Це була горда і пишна панночка, якої ми трохи боялись, вона завше мовчки слухала жарти брата, але й сама іноді вміла вставити дуже влучне словце. Обидві ці пані завше ходили в чудових українських убраннях. Ми чули, що сестра Драгоманова була вже заручена з волинським мировим посередником Петром Косачем» [7, с. 43]. Сама Косач є однією з видатних українок. Це була українка, яка своє українство виявляла не лише в патріотичних словах, а й активно впроваджувала його як в родинному житті, так і в громадському. Розмовляла вона виключно українською мовою. Дітей своїх виплекала в родині на ґрунті української культури, додаючи до неї знання західних мов – усі її діти дуже добре володіли французькою, німецькою й дехто з них (Леся) італійською мовами. Довгий час уся родина жила на Волині, а після смерті Косача переїхала до Києва. Проживали і в Києві, і в Гадячському повіті, де у Ольги Петрівни була своя земля. В Києві хата Косач була центром українства, тут негативно ставилися і до росіян, і до євреїв. Ці погляди Олена Бджілка сміливо висловлювала в часописі [7, с. 43]. «Останні часи після Револуції вона деякий час жила у своєї доні на Поділлі, пізніш приймала участь в філологічних працях Наукової Академії. Ольга Петрівна – це справді мармурова постать: ніколи за ціле життя вона ні на крок не відступила від своїх переконань. Ворогів вміла болуче уязвити. Вона була в великій пошані в родині Лисенка і Старицьких. Вона приймала участь в літературній праці українців, писала вірші та оповідання, але вони не мають того значення, яке мала сама Вона – О. Косач і того впливу, який ця жінка мала на чималу частину українського громадянства» [7, с. 43–44]. Згадує Софія Русова у своєму щоденнику ще один образ «нової жінки», постать емансиповану, тверду в своїй морально-інтелектуальній незалежності, непідкорену життєвим перешкодам, віддану одній високій меті – це Олександра Яківна Єфименко, чоловік якої був хворий на епілепсію й яка змушена була заробляла гроші на родину, 5 дітей: «І ось Олександра Яковлівна стала працювати за двох: номінально Петро Савич служив у якомусь банку та всю його працю, всі папери Ол. Як. забирала додому і виконувала за нього. Крім того, сама писала свої історичні праці і працювала цілими днями й ночами. Але що значила ця тяжка праця в порівнянні з тими страшними постійними турботами, які вона переживала, стежачи за здоров'ям свого чоловіка, – ні одної спокійної хвилини... Ні вдень, ні вночі, не мала вона ні спокою, а ні спочинку. Яка це прекрасна жінка була, не знала я за все життя іншої з такою дужою душею, з таким ясным розумом. Вона займалась історією України, її монографії про історію України, досліди про Сковороду, публіцистичні статті, присвячені національним українським справам. На початку XX ст. Єфименко дістала посаду лектора історії України на жіночих курсах. Пізніше Харківській Університет визнав Ол. Як. достойною професорського звання, а її підручник історії визнали, як дисертацію на магістра. В 1918 її вбили разом з донькою большевиками» [7, с. 110–112]. Софія Русова зауважує, що в той час розпочався жіночий рух і «чимало дівчат і жінок поїхало за кордон учитись в університетах». При цьому з гордістю вказує на працюючість, наполегливість українок в навчанні: «Французи і професори, і студенти добре ставилися до наших студенток, відзначали їхню

працьовитість. Вони казали: «Якщо ви ввечері пізно, коли все місто спить, побачите освітлене вікно, то будьте впевнені, що то вчиться студентка з Росії» [7, с. 130]. Хоча Русова ніколи не ідентифікувала себе із ідеологією фемінізму, вона брала участь в роботі цілого ряду впливових українських жіночих організацій, тому вважається однією із послідовних українських емансипанток: «При Громадському комітеті, де був відділ опіки над жіноцтвом і дітьми, працювало щиро і дружньо чотири жінки: пп. Галаган, Григорієва, я і пані Шаповал. Добували усякими зв'язками гроші, рятували жінок і діточок, яким не велося в еміграційному життві» [7, с. 241]. Але Софія Русова, віддаючи сили громадській праці, освіті українок, дуже драгувалася, спостерігаючи роз'єднаність Жіночої Ради, вона піддавала критиці байдужість її членів: «В неділю наша Жіноча Рада спробувала улаштувати «чай у Беранека», закликали усі Високі Школи – ніхто не прийшов, тільки двоє Антоновичей, моя Люба і президія. Поговорили, покушали і розійшлись. Така злість! Така роз'єднаність, така взаємна лютість!» [7, с. 279]. Русова займала активну громадянську позицію, не зважаючи на те, що «політична праця на той час була майже неможлива, бо уряд всякій навіть культурній праці ставив найбільші перешкоди, так що молоді партії всі перейшли до терору. Його розпочала Віра Засулич, стріливши в генер. Трепова, щоб заступитись за права студентів, яких почали в той час суворо переслідувати за найменше змагання до самоорганізації, хоча б і тільки культурної» [7, с. 80]. Ні царські тюрми, ні жандармські переслідування, ні маленькі діти не могли перешкодити її активній позиції, національній боротьбі: «А сперечатися нам прийшлося не довго, бо скоро на наше нове помешкання коло костелу прийшли жандарі, зробили трус, нічого компрометуючого не знайшли, хоч у мене тоді й схована була між стелею і горищем розібрана друкарська машина і шрифт «Народної Волі», але й без конкретних обвинувачень мене все-таки арештували. Тяжкі це хвилини, коли ворожа сила забирає матір і дружину від рідного огнища. Синові моєму було тоді три роки, дочці – півтора, вони не розуміли тої трагедії, що була в серці мого чоловіка й моєму, але той жах, що світився в очах мого сина й був тою першою іскрою, що зробила його на все життя палким революціонером» [7, с. 82]. «Тоді теж пам'ятаю – саме один примірник «громади» Драгоманова. Але я непомітно схопила всі «компрометуючі» папери і, накинувши на них пелюшки, обгорнула ними сплячу мою доню, вихопила її з ліжка і сміливо звернулася до жандармів» [7, с. 89]. Найтяжчою дисциплінарною карою зі сторони тюремного начальства Софія вважала заборону співати. У подальшому, коли Русова вивезла свого сина Юрія за кордон на лікування і була вже на території Провансу, то й тут вона одягла сина в українське вбрання. Містраль (відомий провансальський поет) звернув на них увагу: «Я сказала йому привітання од українських прихильників, розказала під яким суворим режимом живе Україна і як їй тяжко розвивати свою національну культуру» [7, с. 128]. І коли її сина Михайла виключили з Харківського університету «за українство», вона не стала відмовляти його зупинитись чи приховувати свої погляди. Вона залишалась взірцем для наслідування своїм дітям: «В Петербурзі Русова, бачачи інтерес української молоді до українства, конспіративно організувала групу українок, щоб прочитати їм курс граматики української мови і курс української літератури. Пізніше почалася Японська війна і дівчата пішли доглядати за хворими і пораненими: «...в Харбіні наші сестри теж так геройськи охороняли

хворих, що одна з них була нагороджена Георгіївським хрестом» [7, с. 143]. Не визнавала Русова рутину, формальну дисципліну, підкреслюючи, що можливо в цьому були і її помилки, і її успіх. Справжнім випробуванням для діячки була розлука з Україною: «...і до болю хотілося кинути науку, вернутися додому, страждати і битись знову в залізних ланцюгах царського режиму» [7, с. 129]. Попри всю зайнятість, громадську працю, арешти, моральну виснаженість Софія Русова залишалась відданою дружиною: «Тяжко мені було розлучатися, вже напади тої хвороби серця, від якої через три роки після того й померла. Хоч ми ще не були повінчані, але я зосталась з Ол. Ол. як його жінка, і ми переїхали скоро в невеличку кімнатку на Літейному, а Мімочка поїхала до Києва» [7, с. 51]. «Теперішня молодь простіше ставиться і до сексуальних відносин, і взагалі до соромливості, але мені, вихованій в прозоро-чистій атмосфері нашого дівочого життя, мені, яка думала, що можу завагітніти від першого поцілунку мого нареченого, це життя в одній кімнаті стояло переді мною, наче якийсь кошмар. А ще бувало так, що до Русова прийдуть люди дуже рано, треба одягатись за занавіскою – це була мука для мене! Гольдштейн – друг Ол. Ол. завше висміював цю мою кумедну соромливість» [7, с. 51].

Таким чином, для жінки-українки, яка вступала на шлях соціальної самореалізації виникало чимало проблем, які інколи ставали внутрішньою сімейною трагедією, загрожували непорозумінням і несприйняттям родиною її діяльності. Чіткий рольовий розподіл між чоловіками і жінками накладав свої стереотипні вимоги, не даючи вільно проростати новим ґендерним відносинам. «Нова жінка», з одного боку, намагалася жити і творити по чоловічим стандартам, але, з іншого, вона заявила про свою самостійність і самооцінку, хотіла вийти з цього канону. Цей вихід на той момент не міг бути «демонстративним», жінка не мала змоги прямо виразити свою ґендерну сутність. Долання патріархатних моральних табу, засторог драматизували й ускладнювали рух українського суспільства до модернізаційних процесів. І цілком слушними є слова І. М. Грабовської про те, що дослідження історичних жіночих постатей потребує пильної уваги не лише до героїчного вчинку в житті жінки, а і до її біографії в цілості. Лише тоді ми матимемо дійсну історію і культурного героя з людським обличчям. «Постать на постаменті ніколи не зможе викликати такої зацікавленості, як жива особистість в цілості її проявів, проблем, жадань, надій та громадянському прояві» [4, с. 148].

1. Агеева В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму: Монографія / Віра Агеева. – К.: Факт, 2003. 2. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884–1939 / Марта Богачевська-Хомяк. – К.: Либідь, 1995. 3. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств. Дороговкази в майбутнє: доповідь Римському Клубові / Богдан Гаврилишин. – К.: Пульсари, 2009. 4. Грабовська І., Купцова Т., Талько Т. Репрезентація архетипів у ґендерних стереотипах української культури. Монографія / Грабовська І., Купцова Т., Талько Т. – К.: Видавець ПП Лисенко М. М., 2012. 5. Мельник Т. М. Творення суспільства ґендерної рівності: міжнародний досвід. Закони зарубіжних країн з ґендерної рівності / Т. М. Мельник. – К.: Стило, 2010. 6. Погребная В. Л. Проблемы эмансипации женской личности в русской критике и романах Н. Д. Хвоцинской (60–80-е годы XIX столетия). Монография / В. Л. Погребная. – М., 2008. 7. Русова С. Мемуари. Щоденник / Софія Русова – К.: Поліграфкнига, 2004.